

HADIS ILMINING IJTIMOIIY-MA'NAVIY HAYOTGA TA'SIRI.

Karimov Islomjon

Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti

bakalavr bosqichi 4-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu ishda hadis ilmining Movarounnahr ijtimoiy-ma'naviy hayotiga ko'rsatgan ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda hadislarning axloqiy tarbiya, ijtimoiy adolat, huquqiy tizim, iqtisodiy munosabatlar, ta'lim va ilm-fan rivoji, oila va jamiyat qadriyatlari hamda bag'rikenglikni shakllantirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, Imom Buxoriy, Imom Termiziy va Imom Dorimiy kabi buyuk muhaddislarning ilmiy merosi va ularning asarlari asosiy manba sifatida ko'rib chiqilgan.

Ishda hadis ilmining Movarounnahr jamiyatida ma'naviy muhitni mustahkamlash, ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillarini qaror toptirish hamda ilm-fan taraqqiyotiga xizmat qilgani asoslab berilgan. Bundan tashqari, hadis ilmining zamonaviy O'zbekiston ma'naviy hayotidagi ahamiyati ham yoritilgan.

Tadqiqot natijalari hadis ilmining nafaqat diniy, balki keng ijtimoiy va madaniy hayotga chuqur ta'sir ko'rsatganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: hadis ilmi, Movarounnahr, Imom Buxoriy, ma'naviyat, axloq, fiqh, ijtimoiy adolat, ilm-fan, bag'rikenglik.

Annotation

This work provides a scholarly analysis of the influence of the science of Hadith on the socio-spiritual life of Movarounnahr. The study highlights the role of hadiths in moral education, social justice, legal systems, economic relations, the development of education and science, family and social values, as well as the promotion of tolerance. It also examines the scholarly legacy of great hadith scholars such as Imam al-Bukhari, Imam al-Tirmidhi, and Imam al-Darimi, whose works are considered primary sources in this research.

The study demonstrates that the science of Hadith played a significant role in strengthening the spiritual environment of society in Movarounnahr, establishing principles of social justice and equality, and contributing to the advancement of science and education. In addition, the importance of hadith studies in the modern spiritual life of Uzbekistan is also discussed.

The results of the research show that the science of Hadith has had a profound impact not only on religious life but also on broader social and cultural development.

Keywords: Hadith studies, Movarounnahr, Imam al-Bukhari, spirituality, ethics, fiqh, social justice, science, tolerance.

Hadis ilmining ijtimoiy-ma'naviy hayotga ta'siri.

Hadis ilmi faqat diniy amallar bilan cheklanib qolmay, ijtimoiy hayotning barcha sohalarini qamrab oldi. Islom olamida hadis ilmining ijtimoiy-ma'naviy hayotga ta'siri ko'plab yo'nalishlar bo'ylab amalga oshdi.

1. Axloqiy va ma'naviy kamolot: Hadislar insonni poklikka, rostgo'ylikka, mehribonlikka va kamtarlikka undaydi. Ular jamiyatda yuksak axloq mezonlarini shakllantirib, kishilarni yomon illatlardan-g'iybat, hasad, zulm-qaytaradi. Rasululloh sallallohu alayhi va sallamning: "Mo'minlarning iymon jihatidan mukammali axloq jihatidan eng go'zal bo'lganidir"¹ hadislar Movarounnahrda axloq-odob ta'limotining asosi bo'lib xizmat qildi.

2. Huquqiy madaniyat va adolat mezonlari: Hadislar islom huquqining (fiqh) asosi sifatida jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlagan.

3. Adolatli boshqaruv: Hadislardagi "Rahbar o'z qo'l ostidagilari uchun mas'uldir" degan tamoyil davlat arboblari va qozilarning mas'uliyatini oshirgan.

4. Mulk huquqi: "Kishining ruxsatisiz uning molini olish halol emas" kabi hadislar shaxsiy mulk daxlsizligini jamiyat ongiga singdirgan.

5. Iqtisodiy munosabatlar va savdo etikasi: Movarounnahr Buyuk Ipak yo'li markazi bo'lgani uchun savdo-sotiqda hadis normalari juda muhim rol o'ynagan. Halollik:

¹ Imom Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy. Sunan at-Termiziy. – Misr: Dar al-Fikr, 2007. – B. 303.

“Aldagan bizdan emas”². degan hadis savdogarlar o‘rtasida ishonch muhitini yaratgan. Tovar nuqsonini yashirmaslik, tarozidan urmaslik jamiyatning iqtisodiy barqarorligiga xizmat qilgan. Sudxo‘rlikni taqiqlash: Bu ijtimoiy tabaqalanishni kamaytirib, halol mehnatga asoslangan boylik to‘plashni rag‘batlantirgan.

6. Ta’lim va intellektual salohiyat: Hadis ilmi o‘zbek xalqi orasida **“Ilm olish farzdir”** degan g‘oyani eng oliy qadriyatga aylantirdi.

7. Tanqidiy tafakkur: Muhaddislar hadisni qabul qilishdan oldin uni yetkazgan roviylarning xulqi, xotirasi va yashash tarzini sinchiklab tekshirishgan (**“Rijol ilmi”**). Bu metodologiya jamiyatda ma’lumotlarni tekshirish va ilmiy yondashuv madaniyatini shakllantirdi.

8. Oila va jamiyat munosabatlari: Ota-onani e‘zozlash, qarindosh-urug‘chilik rishtalarini mustahkamlash, qo‘shnilarga yaxshilik qilish va yetimlarga muruvvat ko‘rsatishga oid hadislar ijtimoiy birdamlikni kuchaytirdi. Movarounnahrda “mahalla” (qo‘shnilar jamoasi) tizimi islomiy hamjamiyat tushunchasining amaliy ko‘rinishi sifatida rivojlandi. Bu an’ana bugungi kunda ham O‘zbekiston jamiyatida muhim o‘rin egallaydi.

9. Salomatlik va poklik madaniyati: Hadislarda imonning yarmi hisoblangan **poklik (tahorat)** va tibbiyotga oid ko‘rsatmalar xalqning sanitariya-gigiyena holatiga ijobiy ta’sir qilgan. Atrof-muhitni ifloslantirmaslik, suvni isrof qilmaslik va shaxsiy gigiyenaga rioya qilish kundalik odatga aylangan.

10. Bag‘rikenglik va insonparvarlik: Movarounnahrda hadis ilmi rivojlangan davrda turli millat va din vakillari tinch-totuv yashagan. Bunga hadislardagi **“Zimmolar”** (boshqa din vakillari) haqqini himoya qilish va inson hayotini oliy qadriyat deb bilish haqidagi ta’limotlar sabab bo‘lgan.

11. Ijtimoiy adolat va tenglik: Hadisi shariflarda inson qadri, huquqlari va ijtimoiy mas’uliyat qat’iy belgilangan. **“La farqa bayna ‘arabiyyin va a’jamiyyin illa bit-taqva”**³ -ya’ni arab bilan ajam o‘rtasida faqat taqvo jihatidan farq bor, degan hadisning tarqalishi

2

³ Muhammad ibn Ismail al-Buxori “Al-Jome’ as-Sahih”. – Suriya. Muassatur-risala. 2000. – B. 301.

Movarounnahrda mahalliy aholining islomni chuqur qabul qilishiga zamin yaratdi. Chunki bu hudud aholisi arablar tomonidan fath etilgan edi; ularning o‘z millatidan bo‘lmagan xalq bilan teng huquqli ekanligi haqidagi e‘lon yangi din ulkan ma‘naviy kuchga ega ekanini ko‘rsatdi.

12. Ma‘rifat va ilmga targ‘ib: Islomda ilm egallash har bir musulmon uchun farz ekanligi hadislarda alohida ta‘kidlangan: *“Talabul-ilmi faridzatun ‘ala kulli muslim”*⁴-ilm talabi har bir musulmon erkak va ayol uchun farzdir. Bu hadis Movarounnahr jamiyatida ilmga bo‘lgan extiyojni diniy burch darajasiga ko‘tardi. Natijada madrasa va kutubxonalar soni oshdi, kitob ko‘chirish kasbi jadal rivojlandi.

13. Ekstremizm va yot g‘oyalarga qarshi immunitet: Hadis ilmi va uning asosiy manbalari (masalan, Imom Buxoriyning “Sahih Buxoriy” asari) yoshlarda sog‘lom diniy dunyoqarashni shakllantiradi. Movarounnahrda hadis ilmi mustahkam poydevorga ega bo‘lgani tufayli turli botiniylik, qarmotiylik va boshqa ta‘limotlar o‘z ta‘sirini yetarli darajada o‘tkaza olmadi. Imom Moturidiy (vafoti: 333/944)ning Samarqandda asoslagan kalom maktabi va Imom Buxoriyning hadis maktabi birgalikda sog‘lom islomiy aqidaning himoyachisi bo‘lib xizmat qildi.

14. Huquqiy tizimga ta‘sir: Hadis ilmining Movarounnahr huquqiy tizimiga ta‘siri nihoyatda katta bo‘ldi. Islomiy fiqh (huquq) tizimi hadis va Qur‘on asosida qurilgan. Movarounnahr ulug‘ faqihlari hadislardan huquqiy hukm chiqarishda mohir edilar. Hanafiy mazhabining Movarounnahrda keng tarqalishi va bu mazhabga mansub buyuk faqihlarning yetishib chiqishi bevosita hadis ilmining rivojlanishi bilan bog‘liq.

Samarqandda Qozilik instituti qadimdan mavjud bo‘lib, qozilar hadislarni bilish va ulardan huquqiy hukm chiqarish bilimine ega bo‘lishi shart edi.⁵ Imom Dorimiy o‘z hayotining oxirida Bosh qozi lavozimiga taklif qilindi. Bu-hadis ilmiga ega shaxslarning jamiyatda naqadar yuqori o‘rin tutganligini ko‘rsatadi.

⁴ Abu Abdulloh Muhammad ibn Yazid Ibn Moja ar-Rab‘iy. Sunani Ibn Moja. – Qohira: Dar Ihya al-Kutub al-Arabiyyah J. IX. B. 413

⁵ H. Xasanov, “O‘rta Osiyo islom huquqining rivojlanishi” – Toshkent 2007. – B. 123

15. Iqtisodiy hayotga ta'sir: Hadis ilmining tarqalishi iqtisodiy hayotga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Savdo-tijorat axloqiga oid hadislar-yolg'on so'zlash, aldash, vazni to'liq bermashlikdan nahy etuvchi rivoyatlar-bozor iqtisodiyotida halollik va ishonch muhitini yaratishga yordam berdi. Samarqand, Buxoro, Termiz bozorlarida "muhtasib"-islomiy axloq nazoratchi-lavozimi joriy etilgan bo'lib, u savdo munosabatlarida hadisiy me'yorlarning bajarilishini kuzatar edi

16. Ta'lim tizimiga ta'sir: Hadis ilmi Movarounnahr ta'lim tizimining asosini tashkil etdi. Dastlabki madrasalar hadis o'qitish uchun barpo etilgan. Manbalarda Samarqandning Ishtixon tumanida Ahmad ibn Hishom Navqadakiy va Dovud ibn Amr Rustug'fariy hadis maktablari faoliyat yuritgani qayd etilgan. Bu maktablar nafaqat hadis, balki Qur'on, fiqh, kalom va boshqa ilmlarni ham o'qitgan.

Movarounnahrda o'rta asrlarning buyuk madrasalari-Samarqandning Ulug'bek madrasasi, Buxoroning Ko'kaldosh madrasasi-barcha o'z dasturlarida hadis ilmiga alohida o'rin ajratganlar. Bu an'ana hozirgi Toshkent islom institutida ham davom etmoqda.

Zamonaviy kontekstda hadis ilmining ahamiyati.

Bugungi O'zbekistonda hadis ilmini rivojlantirish davlat siyosatining muhim qismi bo'lib qolmoqda⁶. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan Samarqandda qayta tashkil etilgan Hadis ilmi maktabi qadimiy an'anani zamonaviy sharoitda davom ettirmoqda. Toshkent islom institutining Imom Buxoriy nomiga ega ekanligi, "Sahihi Buxoriy"ning o'zbek tiliga tarjima qilinishi-bularning barchasi hadis ilmiga bo'lgan davlat e'tiborining namunasidir.

Imom Buxoriyning "Al-Adab al-Mufrad" asari bunning yorqin dalilidir. Bu asar axloq-odob haqidagi hadislarini jamlagan bo'lib, unda ota-onaga hurmat, qo'shnilar bilan munosabat, yetimlar va beva-bechoralarga muruvvat ko'rsatish kabi mavzulardagi hadislar tizimli ravishda yig'ilgan. Movarounnahrda bu asar juda keng tarqalgan va xalq axloqiy tarbiyasida muhim rol o'ynagan.

⁶ Sh. Mirziyoyev, Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. –Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B. 89

Movarounnahrda islomning tarqalishi munosabati bilan ijtimoiy tuzilmada muhim o'zgarishlar ro'y berdi. Endi kishilarning qadri urug'-qabila kelib chiqishi bilan emas, balki ilm va taqvo bilan belgilanadi. Bu tamoyil hadislar orqali keng ommaga yetib bordi va o'rta asr Movarounnahr jamiyatida demokratik ruhni shakllantirdi.

Buyuk Ipak yo'lida joylashgan Samarqand, Buxoro va Termiz shaharlari IX-X asrlarda nafaqat savdo, balki ilm markazlariga aylandi. Samarqanddagi madrasalarda hadis ilmi bilan birga falsafa, tibbiyot, matematika, astronomiya ham o'qitildi. Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy kabi buyuk allomalar aynan islom madaniyatining gullab-yashnagan bu davrda yashab ijod qildilar.

Xulosa qilib aytganda, hadis ilmining Movarounnahr ijtimoiy-ma'naviy hayotiga ta'siri ko'p qirrali va chuqur bo'lgan. Bu ta'sir nafaqat diniy amallar sohasida, balki huquqiy tizim, ta'lim, iqtisodiy hayot, oilaviy munosabatlar va ma'naviy-axloqiy tarbiyada ham yaqqol namoyon bo'lgan. Movarounnahrlik muhaddislarning keng islom olamiga qo'shgan hissasi esa bu ta'sirni umumjahon miqyosiga olib chiqdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Al-Jome' as-Sahih / Muallif: Imom Buxoriy. – Qohira: Doru Tavqin-najot, nashrlari.
2. Al-Adab al-Mufrad / Muallif: Imom Buxoriy.
3. Ash-Shamoil al-Muhammadiyya / Muallif: Imom Termiziy.
4. Sunan at-Termiziy / Muallif: Imom Termiziy.
5. Sunan ad-Dorimiy / Muallif: Imom Dorimiy.
6. Ar-Risola / Muallif: Imom Shofe'iy.
7. Ta'lim al-Muta'allim / Muallif: Burhoniddin Zarnujiy.
8. O'zbekiston diniy-ma'rifiy sohaga oid davlat siyosati. – Toshkent, turli nashrlar.
9. Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi materiallari.
10. Muslim.uz portali maqola va ilmiy manbalari.
11. O'zbekiston musulmonlari idorasi nashrlari va ma'rifiy materiallari.

12. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti.